

COVID-19 Salgını Döneminde Anksiyete: Yaygınlığı, Etkileri ve Yatkinlik Faktörleri

Anxiety during the COVID-19 Pandemic: Prevalence, Effects and Predisposing Factors

Şebnem Akan¹

¹Acıbadem Mehmet Ali Aydınlar Üniversitesi, İstanbul

ÖZ

Bulaşıcı hastalıklar tarihin çeşitli dönemlerinde ortaya çıkmış olsa da son yıllarda küreselleşme nedeniyle dünya çapında görülen salgınlar artmaya başlamıştır. Salgın hastalıkların kişilerin psikolojik sağlıkları üzerinde önemli etkileri olmaktadır. COVID-19 salgınının ise bireyler üzerindeki en önemli etkisi anksiyete olmuştur. Diğer salgın hastalıkların kapıda olduğu günlerde COVID-19 salgınında bireylerde görülen anksiyetenin anlaşılması oldukça önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. COVID-19 salgınında genel örneklem, üniversite öğrencileri, COVID-19 tanısı alanlar ve sağlık çalışanları anksiyeteden en fazla etkilenen gruplar olmuştur. Farklı ülkelerde, salgının farklı dalgalarında orta derecede anksiyete belirtileri genel örneklemde %6.3-%66.8 arasında, üniversite öğrencilerinde %18.6-%87.7 arasında, COVID-19 tanısı alan kişilerde %13.0-%60.3 arasında, sağlık çalışanlarında %13.0-%51.6 arasında değişmiştir. İzlem çalışmalarında, anksiyete belirtilerinin bu örneklemde uzun süre salgın öncesi düzeye gerilemediği dikkat çekmiştir. Bulgulara göre COVID-19 ile ilişkili anksiyete psikolojik sağlık ile ilişkilidir. COVID-19 ile ilişkili anksiyete arttıkça olumsuz duygular, işlevsel olmayan davranışlar, uyku problemleri ve depresif belirtiler artmıştır. COVID-19 salgınında anksiyetenin yaygın, kalıcı ve diğer psikolojik belirtilerle ilişkili olması anksiyetenin altında yatan faktörlerin anlaşılmasını gerekli kılmıştır. Bulgular anksiyete duyarlılığı, tiksinti yatkinliği/duyarlılığı, belirsizliğe tahammülsüzlük ve sağlık anksiyetesinin COVID-19 ile ilişkili anksiyete belirtilerini açıklamada rol oynadığına işaret etmektedir. Bu yatkinlik faktörleri özellikle genel örneklemde, üniversite öğrencilerinde, COVID-19 tanısı alanlarda, sağlık çalışanlarında salgın sırasında/sonrasında anksiyeteye yönelik bilişsel-davranışçı yönelimli tedavi edici ve gelecek salgınlar için önleyici müdahale programlarının geliştirilmesine katkı sağlayabilir.

Anahtar sözcükler: Anksiyete, COVID-19, yaygınlık, psikolojik sağlık, yatkinlik faktörleri

ABSTRACT

Although infectious diseases have emerged in various periods of history, the outbreaks seen worldwide due to globalization have started to increase in recent years. Epidemics had significant effects on the psychological health of individuals. The most important effect of COVID-19 pandemic on individuals was anxiety. In the days when other pandemic diseases are at the door, the understanding of anxiety during the COVID-19 pandemic in individuals is a very important issue. In the COVID-19 outbreak, the general sample, university students, those diagnosed with COVID-19, and healthcare workers were the groups most affected by anxiety. In different countries, moderate anxiety symptoms in different waves of the epidemic ranged from 6.3% to 66.8% in the general sample, between 18.6% and 87.7% in university students, between 13.0-60.3% in people diagnosed with COVID-19, and between 13.0-51.6% in healthcare workers. In the follow-up studies, it was noted that the anxiety symptoms did not regress to the pre-pandemic level for a long time in these samples. According to the findings, anxiety associated with COVID-19 is associated with psychological health. As COVID-19-related anxiety increased, negative emotions, dysfunctional behaviors, sleep problems and depressive symptoms increased. The fact that anxiety is common, persistent and associated with other psychological symptoms during the epidemic made it necessary to understand the underlying factors of anxiety. Findings indicate that anxiety sensitivity, disgust susceptibility/sensitivity, intolerance to uncertainty, and health anxiety play a role in explaining anxiety symptoms associated with COVID-19. These susceptibility factors may contribute to the development of cognitive-behavioral oriented therapeutic and preventive intervention programs both during/after epidemic and future epidemics especially in the general sample, university students, those diagnosed with COVID-19, and healthcare workers.

Keywords: Anxiety, COVID-19, prevalence, psychological health, predisposing factors

COVID-19 Anksiyetesinin Yaygınlık Oranları

Salgına ilişkin anksiyete toplumun birçok grubunu önemli derecede etkilemiştir. Salgın döneminde anksiyetenin yaygınlık etkilerinin anlaşılması için en çok çalışma yapılan gruplar: genel örneklem, üniversite öğrencileri, COVID-19 tanısı alanlar ve sağlık çalışanlarıdır (Gupta ve ark. 2022, Saeed ve ark. 2022). Bu örneklem gruplarında COVID-19 ile ilişkili anksiyete belirtilerinin yaygınlık oranlarına ve anksiyete belirtilerinin zamansal değişimi ile ilgili çok sayıda çalışma yapılmıştır.

Genel Örneklem

Genel örnekleme yürütülen boylamsal çalışmalar salgının başlangıcıyla beraber anksiyete belirtileri deneyimleyenlerin sayılarının arttığına işaret etmektedir. Örneğin, Twenge ve Joiner (2020), Amerika'da Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve Sayımsal El Kitabı, Beşinci Baskıda (DSM-5) (APA 2013), yer alan anksiyete bozukluklarının genel yaygınlığını 2019 yılının başından Mayıs-2020 yılına kadar inceledikleri boylamsal bir çalışma düzenlemişlerdir. Araştırmacılar anksiyete bozukluğu tanısı alan katılımcıların 2019 yılının başlangıcına göre Mayıs 2020'de 3 kat arttığını gözlemlemişlerdir. İngiltere örnekleminde Nisan 2021'de orta düzey anksiyete belirtileri bulunan katılımcıların sayısının (%26,4) salgın öncesi döneme göre (2018'de %18,9) arttığı gözlemlenmiştir (Klaser ve ark. 2021). Gilbar ve arkadaşları(2022), İsraili yetişkinlerde Eylül 2017 ve Haziran 2020 yıllarında olmak üzere 3 yıl ara ile öz bildirim ölçekleri ile anksiyete belirtilerini değerlendirdikleri boylamsal bir çalışma yürütmüşlerdir. Araştırmacılar, salgın öncesi döneme göre aynı katılımcıların anksiyete belirti puanlarının arttığını (%15) gözlemlemişlerdir.

COVID-19 ile ilişkili anksiyetenin yaygınlığını anlamak için salgın döneminde çok sayıda enlemesine kesitsel araştırma yürütülmüştür. Xiong ve arkadaşları (2020) Çin, İspanya, İtalya, İran, Türkiye, Nepal ve Danimarka ülkelerini dahil ettikleri araştırmalarında ölçek puanlarına göre hafif-orta ve şiddetli düzey anksiyete belirtileri yaşayan katılımcı oranlarının % 6.3 ile %50.1 arasında değiştiğini gözlemlemişlerdir. Türkiye'nin dahil olduğu sadece Doğu Avrupa'da yürütülen 21 çalışmanın dahil edildiği başka bir meta analiz ve sistematik derleme çalışmasında öz-bildirim ölçeklerinde katılımcıların %30'unda orta veya şiddetli derecede anksiyete belirtileri gözlemlenmiştir (Zhang ve ark. 2022). Benzer şekilde Santabarbara ve arkadaşları (2021) Orta Doğu, Avrupa, Çin, Amerika ve Asya ülkelerinde COVID-19 ile ilişkili anksiyeteyi değerlendiren farklı ölçeklerin kullanıldığı 43 araştırmanın bulgularının dahil edildiği sistematik derleme ve meta analiz çalışması yürütmüşlerdir. Araştırmacılar Aralık 2019-Ağustos 2020 tarihleri arasında 29-47 yaş arasındaki katılımcılarda ölçeklerin kesme puanlarına göre orta veya şiddetli derece arasında değişen anksiyete belirtileri deneyimleyenlerin tahmini oranının %25 olduğunu belirtmişlerdir. Türk, Hindistan ve Suudi Arabistan örneklemlerinden veri toplanan araştırmalarda ise katılımcılarda anksiyete ölçek puanlarına göre orta düzey anksiyete belirtileri görülme oranları (sıra ile: %24.3, %20.4 ve %23.6) benzerlik göstermiştir (Alkhamees ve ark. 2020, Erdoğan ve ark. 2020, Sahu ve ark. 2021).

COVID-19 anksiyetesinin uzun süreli yaygınlık etkilerine odaklanan izlem çalışmaları anksiyetenin sönmeye dirençli olabileceğine işaret etmektedir. Çinli yetişkinlerde pandemi kontrol edildikten sonra anksiyete düzeylerinde bir azalma olmadığı hatta aşılamanın olduğu dönemde ise anksiyete belirtilerinin arttığı gözlemlenmiştir (Wu ve ark. 2022). Lakhan ve arkadaşları (2021) Kanada'nın yoksul kesimlerinde COVID-19 önlemlerinin hepsi kaldırılmadan hayat akışının düzenlendiği 'yeni normal' döneminde (Ağustos-Eylül 2020), yetişkinlerin bu döneme ne kadar uyum sağladıklarını öz bildirim ölçeği ile değerlendirmişlerdir. Bulgulara göre yeni normal dönemi öncesinde katılımcıların hafif-orta şiddetli anksiyete oranları %21.3 olarak bulunmuş ve yeni normal dönemde anksiyete belirti düzeyleri önemli derecede farklılık göstermemiştir. Gambin ve arkadaşları (2021) Polonya'da Mart 2020-Mayıs 2021 tarihleri arasında pandeminin 5 ayrı dalgası sonunda anksiyete ölçek puanlarına göre orta düzey anksiyete belirtilerinin katılımcıların sadece %10'unda azaldığını gözlemlemişlerdir. Sadece kadın katılımcıların olduğu Brezilya örnekleminde ise salgının 1. yılında (Eylül 2020) -öz bildirim ölçek puanlarına göre anksiyete belirtilerinin görülme oranı % 64.7, ikinci yılında (Kasım 2021) ise % 66.8 olarak bulunmuştur (Dos-Santos ve ark. 2022).

Üniversite Öğrencileri

COVID-19 salgını eğitim-öğretim ile ilgili belirsizlik ve engellenmelere yol açarak üniversite öğrencilerinde anksiyete belirtilerini arttırmıştır (Rajabimajd ve ark. 2021). Üniversite öğrencileriyle yürütülen izlem çalışmaları salgının başlangıcıyla beraber anksiyete belirtileri deneyimleyenlerin sayılarının arttığına işaret etmektedir. Örneğin, Hawes ve arkadaşları (2022) Amerika'da ergenlikten genç yetişkinliğe doğru artan anksiyete belirtilerinde normatif gelişimsel süreci incelemek için 2014 ile Mayıs 2020 yılları arasındaki yaygın

anksiyete belirtilerini boylamsal olarak incelemişlerdir. Aynı gençlerde salgının başlamasıyla beraber yaygın anksiyete belirtilerindeki artış önceki yıllara göre % 40 olmuştur. Hajduk ve arkadaşları (2022) ise Slovakya gençlerinde 2018 yılı ile Nisan 2020 yıllarını anksiyete belirtileri ile birlikte çeşitli değişkenler bakımından karşılaştırmışlardır. Araştırmacılar, salgının ilk dönemlerinde 2018 yılına göre üniversite öğrencilerinde öz bildirim ölçeklerinde orta ve şiddetli derecede olan anksiyete belirtilerinin (%20) iki kat arttığını bulmuşlardır.

Üniversite öğrencilerinde COVID-19 ile ilişkili anksiyetenin yaygınlığını anlamak için salgın döneminde de çok sayıda araştırma yürütülmüştür. Niteliksel ve niceliksel analiz yöntemlerinin kullanıldığı enlemesine-kesitsel 8 çalışmanın bir araya getirildiği örneklemin %89'unu Çinli katılımcıların oluşturduğu sistematik derleme ve meta analiz çalışmasında, tıp öğrencilerinde anksiyete belirtilerinin görülme yaygınlığı %28 olarak bulunmuştur (Lasheras ve ark 2020). Almanya'da öğrencilerin %18.6'sında orta düzey anksiyete belirtileri, % 9.1'inde şiddetli anksiyete belirtileri görülmüştür (Karing 2021). Malezya'da öğrencilerin %16.5'inde orta düzeyde, %13.2'sinde şiddetli düzeyde anksiyete belirtileri gözlemlenmiştir (Woon ve ark. 2021). Kosova örnekleminde ise anksiyete belirtilerinin daha düşük olduğu görülmektedir. Bu çalışmada, öz bildirim ölçek puanlarına göre üniversite öğrencilerinin %10.9'u orta düzeyde, %3.7'si şiddetli düzeyde, %1.2'si çok şiddetli düzeyde kaygı bildirmişlerdir (Arënliu ve ark. 2021). Diğer taraftan ölçek puanlarına göre, anksiyete belirtilerinin daha yaygın görüldüğü ülkeler dikkat çekmektedir. Örneğin, Umman örnekleminde son sınıf tıp öğrencilerinin %79'unda orta ve şiddetli derecede anksiyete belirtileri bulunurken, Bangladesh'te üniversite öğrencilerinin %87.7'sinde orta ve şiddetli derecede anksiyete belirtileri görülmüş, bu öğrencilerin %18.1'inde şiddetli belirtiler dikkat çekmiştir (Islam ve ark. 2020).

COVID-19 anksiyetesinin uzun süreli yaygınlık etkilerine odaklanan izlem çalışmalarında üniversite öğrencilerinde anksiyete belirtilerinin salgının farklı aşamalarında devam ettiği görülmektedir. Çin'de üniversite öğrencilerinde korku ve anksiyetenin boylamsal değerlendirildiği çalışmada (Temmuz 2020-Temmuz 2021), öğrencilerin COVID-19 ile ilişkili korku ölçeğinde, aldıkları puanlar azalırken, öz bildirim ölçeğinde aldıkları anksiyete puanlarının arttığı gözlemlenmiştir. Katılımcıların %23.30'u birinci zaman diliminde orta derecede anksiyete deneyimlerken, ikinci zaman diliminde katılımcıların %26.50'si orta derecede anksiyete rapor etmişlerdir (Peng ve ark. 2022).

COVID-19 Tanısı Alanlar

COVID-19 tanısı alan hastalarda, hem hastalık sırasında, hem hastalık sonrası dönemde sosyal izolasyon, yakınları görememe, ölüm korkuları, hastalık sürecinde ortaya çıkan yeti yitimi ve stigmatizasyon sebebiyle anksiyete belirtileri sık görülmüştür (Demiryürek ve ark. 2022). COVID-19 tanısı alan katılımcılarda salgın döneminde anksiyetenin yaygınlığı enlemesine-kesitsel araştırmalarla incelenmiştir. Endonezya'da COVID-19 tanısı alıp, hafif COVID belirtileri bulunan çoğunluğu erkeklerden oluşan (% 61.2) katılımcıların %14.3'ünde anksiyete belirtileri görülmüştür (Luisida ve ark. 2022). COVID-19 tanısı ile yatarak tedavi gören kişilerde de anksiyete belirtilerinin yaygınlığı dikkat çekmektedir. Deng ve arkadaşları (2021), Çin örnekleminde yürütülen 31 gözlemsel çalışmayı inceledikleri sistematik derleme ve meta analiz çalışmasında yatarak tedavi gören COVID-19 hastalarında anksiyete ölçeklerinden aldıkları puanlara göre katılımcıların % 47'sinde orta şiddetli anksiyete belirtileri gözlemlenmişlerdir. Bangladesh'de yatan COVID hastalarının %57.2'sinde, Afrika'da Kamerun bölgesindeki hastanede yatan hastaların %60.35'inde orta şiddetli anksiyete belirtileri gözlemlenmiştir (Ngasa ve ark. 2021, Rahman ve ark. 2021). Salgının başlangıcından bir buçuk yıl sonra 40-60 yaş arasında Hindistan'da hastaneden çıkmak üzere olan hastaların % 43.75'i anksiyete belirtileri rapor etmişlerdir (Arul-Varman ve ark. 2022).

Türkiye'de ise COVID-19 tanısı alan yatan hastalarda anksiyete belirtileri yaygınlık oranları Asya ve Afrika örneklemlerine göre daha düşüktür. Türkiye'de Mayıs-haziran 2020'de göğüs hastalıkları, enfeksiyon hastalıkları ve iç hastalıkları servislerine yatan 300 hastanın %7.70'inde şiddetli, %16'sında hafif anksiyete belirtileri gözlemlenmiştir (Aygüder ve ark. 2020). Yine Türkiye'de COVID-19 tanısı ile yatarak tedavi gören hastalarda tanı konulduktan 7 gün sonra anksiyete düzeyleri incelenmiş, yatarak tedavi gören hastaların %20'sinde anksiyete belirtileri gözlemlenmiştir (Hoşgören-Alıcı ve ark. 2022).

COVID-19 tanısı alan hastalarda, anksiyete belirtilerinin uzun süreli etkileri enlemesine-kesitsel ve boylamsal çalışmalarla incelenmiştir. Türkiye'de hastaneden taburcu olduktan 15 gün sonra katılımcıların %25'inde anksiyete belirtileri görülmüştür (Demiryürek ve ark. 2022). Araştırmacılar, anksiyete belirtilerinin hem kadınlarda hem de gençlerde daha yaygın olduğunu gözlemlenmişlerdir. Avrupa, İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri, Avustralya, Çin, Mısır ve Meksika'dan kontrol gruplarının bulunduğu 15 çalışmanın dahil edildiği sistematik derleme ve meta analiz çalışmasında 17-87 yaş aralığındaki hastalar taburcu olduktan sonra 14 ile

110 gün arasında değişen zaman aralıklarında takip edilmişlerdir ve katılımcıların %13'ünde anksiyete belirtileri bulunmuştur (Lopez-Leon ve ark. 2021).

Türkiye'de yürütülen bir izlem çalışmasında hastaneden çıktıktan 30-35 gün sonra anksiyete belirtileri bulunan katılımcı oranlarının hastalığın başlangıç dönemine göre %20'den, sadece %18'e gerilediği görülmüştür. Afrika kıtasının en fakir ülkelerinden biri olan Grahana'da katılımcıların %46.5'inde iyileştikten 3 ay sonra yapılan değerlendirmede anksiyete belirtilerinin varlığı rapor edilmiştir (Danquaha ve Mantea 2022). Çinli katılımcıların hastaneden çıktıktan 1 yıl sonra % 45'inde anksiyete belirtileri devam etmiştir (Zang ve ark. 2021).

Sağlık Çalışanları

COVID-19 salgını sırasında sağlık çalışanlarında enfeksiyon kapma ve aile üyelerine enfeksiyonu bulaştırma riskinin yüksek olması, algılanan organizasyonel yetersizlikler, iş yükü, izolasyon ve stigmatizasyon sebebiyle anksiyete belirtileri yaygın olarak görülmüştür (Maben ve ark. 2020, Preti ve ark. 2020). 2020 yılının farklı dönemlerinde yürütülen enlemesine-kesitsel çalışmalarda sağlık çalışanlarında anksiyete belirtilerinin varlığı dikkat çekmektedir. Çağ ve arkadaşları (2020), 75 farklı dünya şehrinde yaşayan sağlık çalışanı katılımcılarda COVID-19 ile ilişkili anksiyetenin şehirlerdeki vaka ve ölüm sayısından bağımsız olarak her altı kişinin birinde (%17) olduğunu gözlemlemiştir. Singapur'da sağlık çalışanlarının %13'ünde anksiyete belirtileri gözlemlenmiş ve altı aylık zaman zarfı içinde her ay yapılan değerlendirmede anksiyete belirti oranlarının değişmediği rapor edilmiştir (Teo ve ark. 2021). Benzer şekilde, İran örneğinde katılımcıların %13.4-%15.6'sı orta veya şiddetli derecede anksiyete yaşadığını belirtmişlerdir (Tabrizi ve ark. 2022). Finlandiya örneğininin %15'i ise bu dönemde uzun süreli problemlere dönüşecek düzeyde anksiyete deneyimlemişlerdir (Mattila ve ark. 2021).

Diğer taraftan aynı dönemde yürütülen çalışmalarda sağlık çalışanlarında anksiyete belirtilerinin daha yaygın olduğu ülkeler de dikkati çekmektedir. Afrika'da 7 farklı hastanede çalışan 334 sağlık çalışanının %36'sında, Hindistan'daki hastanelerde çalışan 924 katılımcının %37.2'sinde orta düzeyde anksiyete belirtileri gözlemlenmiştir (Gebreyesus ve ark. 2021, Gupta ve ark. 2021). Türkiye'de salgının psikolojik etkilerine odaklanan iki ayrı çalışmada sağlık çalışanlarının %51.6'sının orta şiddette (Elbay ve ark. 2020), başka bir çalışmada sağlık çalışanlarının %33'ünün klinik yönden anlamlı düzeyde anksiyete belirtileri deneyimlediği gözlemlenmiştir (Korkmaz ve ark. 2020). Çinli sağlık çalışanlarının % 49.6'sı da anksiyete belirtileri yaşadıklarını bildirmişlerdir (Zhao ve ark. 2021).

Ön saflarda yer alan sağlık çalışanlarında genel sağlık çalışanlarına göre anksiyete belirtilerinin daha yaygın olduğu görülmektedir. Örneğin, Doğu Avrupa'da şubat 2020-şubat 2021 tarihleri arasında yürütülen 21 çalışmanın 26 bağımsız örneğinin dahil edildiği çalışmada genel sağlık çalışanlarının %33'ünde, ön saflarda çalışan sağlık çalışanlarının % 46'sında anksiyete belirtileri gözlemlenmiştir (Zang ve ark. 2022). Aralık 2019-eylül 2020 tarihleri arasındaki dönemde yapılan 71 çalışmanın bulunduğu meta analiz çalışmasında, anksiyete yaygınlık oranları sağlık çalışanlarında %25, hemşirelerde %27 tıp doktorlarında %17 ve ön saf sağlık çalışanlarında %43 olarak saptanmıştır (Santabarbara ve ark. 2020). Sağlık çalışanlarında, anksiyete belirtilerinin uzun süreli etkileri salgının farklı dalgalarında yürütülen enlemesine-kesitsel ve boylamsal çalışmalarla değerlendirilmiştir. Hindistan'da ilk dalgada (2020 yılı), sağlık çalışanlarının %41.3'ünde anksiyete belirtileri görülürken, ikinci dalgada (2021 yılı) anksiyete belirtileri görülen katılımcıların oranı %16.3'e düşmüştür (Gupta ve ark. 2022). Kuzey İrlanda'da aynı katılımcılarla yürütülen geniş örneklemlerli bir boylamsal çalışmada kasım 2020'de sağlık çalışanlarının %27'sinde, şubat 2021'de ise katılımcıların %26'sında orta şiddette anksiyete belirtileri gözlemlenmiştir. Bu çalışmanın 2'inci aşamasında, 1'inci aşamasına göre tüm katılımcıların birinci doz aşuları tamamlanmış olmasına rağmen anksiyete belirtilerinin görülme sıklığının değişmediği belirtilmiştir (Jordan ve ark. 2021). Benzer şekilde, Rizk ve Ghanima (2022) salgının ilerleyen dönemlerinde (mart 2021) Birleşik Arap Emirlikleri'nde anestezi ve yoğun bakım doktoru olarak çalışan ve ikinci doz aşuları tamamlanan doktorlarda anksiyetenin görülme oranını %51.6 olarak gözlemlemişlerdir. Bulgular, aşılamanın sağlık çalışanlarında görülen anksiyete belirtilerini etkilemediğine işaret etmektedir.

COVID-19 Anksiyetesinin Psikolojik Sağlık İle İlişkisi

COVID-19 ile ilişkili anksiyete genel örnekleme, üniversite öğrencilerinde, COVID-19 tanısı alanlar ve sağlık çalışanlarında birçok psikolojik belirti ile birlikte görülmüştür. Salgın döneminde sağlık çalışanlarında ve üniversite öğrencilerinde anksiyetenin olumsuz duygular ve düşük yaşam tatmini ile ilişkili olduğu gözlemlenmiştir. Türkiye'de sağlık çalışanlarında COVID-19 ile ilişkili anksiyete arttıkça umutsuzluk ve tükenmişlik düzeyinin arttığı gözlemlenmiştir (Hacımusalar ve ark. 2020, Ay ve İçen 2021, Elbay ve ark. 2021). Romanya'da çevrimiçi eğitime devam eden aynı zamanda COVID-19 ünitelerinde gönüllü olarak çalışan tıp öğrencilerinde anksiyetesi yüksek olanların daha fazla stres algıladıklarını ve tükenmişlik hissi yaşadıklarını

gözlemlemişlerdir (Armean ve ark. 2021). Türk örnekleminde 18-45 yaş arasında değişen üniversite öğrencileri arasında COVID-19 anksiyetesi yükseldikçe, kişilerin fazla yalnızlık hissetme durumları artmıştır (Aslan ve ark. 2022). Filipinli hemşirelik bölümü üniversite öğrencilerinde yaşam kalitesi ile COVID-ile ilişkili anksiyete arasında negatif yönlü ilişki bulunmuştur (Berdida ve Grande 2022).

Salgın döneminde genel örnekleme ve üniversite öğrencilerinde görülen anksiyetenin işlevsel olmayan davranışlar ile ilişkili olduğu bildirilmiştir. Örneğin, üniversite öğrencilerinde akıllı telefonun aşırı kullanımı sık rastlanılan bir durumdur. Ancak Peru (Santander-Hernández ve ark. 2022) ve Çin (Song ve ark. 2022) örnekleminde sokağa çıkma yasaklarının olduğu çevirim için derslerin devam ettiği dönemde tıp fakültesi öğrencilerinde COVID anksiyetesi ölçek puanları yüksek olanlarda problemlili akıllı telefon kullanım sıklığının daha da arttığı gözlemlenmiştir. Tıp fakültesi öğrencilerinde, anksiyetenin artmasıyla bağımlılık düzeyinde akıllı telefon kullanımının, duygusal rahatlamanın bir yolu olabileceği ileri sürülmüştür. İran'da genel örnekleme COVID-19 anksiyetesi arttıkça, sağlıkla ilgili bilgilerin tekrarlayan bir şekilde araştırılması sonucunda yaşanan duygusal sıkıntı olan siberkonri davranışının arttığı görülmüştür (Wu ve ark. 2021). Latin Amerika ve Karayip ülkelerinin her birinden 300 katılımcının katıldığı genel örnekleme anksiyetenin artması, tüketici davranışını değiştirerek, dürtüsel ve kompulsif satın alma davranışını yordamıştır, bu durum kişilerin iyilik hallerini olumsuz etkilemiştir (Caycho Rodríguez ve ark. 2022).

COVID-19 anksiyetesi genel örnekleme ve üniversite öğrencilerinin sağlık davranışlarında da değişikliklere yol açmıştır. Polonyalı kadınlarda anksiyete ve kilolu olma durumu temel alınarak kümeleme analizi yapılmış, COVID-19 ile ilişkili anksiyetesi yüksek olan kilolu kadınlarda bozulmuş yeme tutum/davranışlarının ve olumsuz beden imgesinin artış gösterdiği görülmüştür. Dolayısıyla, COVID-19 anksiyetesinin, yeme davranışı ve beden imgesi üzerinde bozucu etkisi olduğu belirtilmiştir (Czepczor-Bernat ve ark. 2021). Çinli üniversite öğrencilerinde koronavirüs stresi ile kısa süreli rahatlama sağlayan ve haz veren aşırı yeme davranışı arasındaki ilişkide anksiyetenin aracı rolü olduğu görülmüştür. Koronavirüs stresi anksiyeteyi arttırmış, anksiyetenin artması da aşırı yeme davranışlarının sıklığını arttırmıştır (Wang ve ark. 2022). Benzer şekilde Dikkat Eksikliği Hiperaktivite Bozukluğu olan Türk üniversite öğrencisi erkeklerde COVID-19 anksiyetesinin, katılımcılarda önceden anksiyete öyküsü olup olmadığından bağımsız olarak alkol ve sigara kullanma davranışlarını arttırdığını gözlemlemişlerdir (Evren ve ark. 2021).

COVID-19 anksiyetesinin uyku sorunları ile de ilişkisi dikkat çekmiştir. Tayvan'da 20 yaşından büyük genel örnekleme COVID-19 ile ilişkili anksiyete arttıkça, uyku bozuklukları görülme oranlarının arttığı görülmüştür (Li ve ark. 2021). Türkiye'de pandemi hastanelerinde poliklinik ve acil sağlık çalışanlarında öz bildirim ölçeklerinde COVID-19 ile ilişkili anksiyetenin uyku bozuklukları ile pozitif yönde ilişkili olduğu görülmüştür (Korkmaz ve ark. 2020). Yine Türkiye'de 18-65 yaş arası genel örnekleme uyku bozukluğu olanlarda, olmayanlara göre 2,5 kat daha fazla COVID anksiyetesi görülmüştür (Karaaslan ve ark. 2021).

Salgın döneminde anksiyete psikolojik bozuklukları tetiklemiş veya var olanları da kötüleştirmiştir. Örneğin, İngiltere'de COVID-19 ile ilişkili anksiyetenin, genel örnekleme katılımcıların önceki sağlık durumu, yaş, cinsiyet ve yaygın anksiyete belirtileri gibi karıştırıcı değişkenler kontrol edildiğinde açıklanamayan gastrointestinal ve yorgunluk belirtileri ile ilişkili olduğunu gözlemlemişlerdir (Shevlin ve ark. 2020). Diğer taraftan, koronavirüs anksiyetesinin varlığı, depresyon için bir risk faktörü olarak karşımıza çıkmaktadır. Hem Polonya'da çalışma saatleri, medeni durumu, çalışma yerleri kontrol edilen hemşirelerde (Mokros ve ark. 2021), hem de Amerikan örnekleminde (Lee ve ark. 2021) koronavirüs anksiyetesinin depresif belirtileri yordadığı gözlemlenmiştir. Yine Amerikalı genel örnekleme yaş, cinsiyet, kişilik özellikleri, meslekten bağımsız olarak COVID-19 anksiyete ölçek puanları, depresyon ölçek puanları ile ilişkili bulunmuştur (Albery ve ark. 2021).

Sonuç olarak, araştırmalar COVID-19 ile ilişkili anksiyetenin diğer psikolojik belirtilerle ilişkili olduğuna işaret etmektedir. Bulgulara göre salgın döneminde bireylerde sık görülen düşük yaşam tatmini, işlevsel olmayan davranışlar, olumsuz sağlık davranışları, uyku sorunları ve depresif belirtiler anksiyete ile ilişkilidir. Bu bağlamda, salgın döneminde anksiyeteye odaklanılması psikolojik sağlık meselelerinin etkili bir şekilde ele alınmasını sağlayabilir.

COVID-19 Anksiyetesinde Yatkınlık Faktörleri

Genel örnekleme, üniversite öğrencileri, COVID-19 tanısı alanlar ve sağlık çalışanları başta olmak üzere birçok kişide salgın döneminde anksiyete belirtileri görülmüştür. Hatta salgının etkisi azaldıktan sonra da bu belirtileri deneyimleyen bireyler olmuştur. Ayrıca bu örneklemlerde anksiyete belirtileri bulunan kişilerde, diğer psikolojik sağlık belirtilerine rastlanmıştır. Tüm bunlar salgın döneminde anksiyetenin altında yatan bireysel faktörlerin anlaşılmasını gerekli kılmıştır. Bu bağlamda bireylerin verdiği anksiyete tepkilerini açıklamada yatkınlık-stres

modeli yardımcı olabilir. Clark ve Beck (2010) anksiyetenin bilişsel modelinde belirtilerin ortaya çıkmasında ve devam etmesinde yatkınlaştırıcı, tetikleyici ve sürdürücü faktörleri vurgulamaktadırlar. Anksiyete belirtilerinin kavramsallaştırılmasında COVID-19 pandemisi tetikleyici veya sürdürücü bir faktör olarak kavramsallaştırılabilir. Yatkınlaştırıcı faktörler ise anksiyete belirtilerinin ortaya çıkmasında ve devam etmesinde rol oynamaktadır (Shafran ve ark. 2021). COVID-19 salgınında yatkınlaştırıcı faktörlerin bilinmesi salgın sırasında-sonrasında ve gelecek pandemilerde ortaya çıkan tepkileri anlamak için faydalı olacaktır.

Bu aşamada COVID-19 salgını döneminde anksiyete belirtilerinin altında yatan faktörlere odaklanan çalışmalara değinilmiştir. Kuramsal bilgi ve görgül ilişkiler, salgın döneminde bireylerde farklılaşan derecede anksiyete belirtilerinin ortaya çıkmasında ve devam etmesinde belirsizliğe tahammülsüzlüğün, sağlık anksiyetesinin, tiksinti yatkınlığı ve duyarlılığının, anksiyete duyarlılığının rolü olabileceğine işaret etmektedir.

Belirsizliğe Tahammülsüzlük

COVID-19 salgını doğası, süresi, bulaşma yolu, tedavisi ve korunma yöntemleri bakımından belirsizlikler içermiştir. Ayrıca salgının bitip bitmediği, yeni bir dalganın gelip gelmeyeceği, gelirse ne zaman geleceği belirsizlikler içeren bir konu olmuştur. Kısaca algılanan belirsizlikten ziyade, salgının kendisi objektif bir belirsizlik içermiştir (Shafran ve ark. 2021). Bu nedenle anksiyetenin altında yatan faktörleri anlamaya çalışan araştırmacılar belirsizliğe tahammülsüzlüğe odaklanmışlardır.

COVID-19 salgını sırasında yürütülen araştırmalarda belirsizliğe tahammülsüzlüğün biliş, davranış ve duygularla etkileşimde olan klinik yönden merkezi bir değişken olduğu gözlemlenmiştir. Mertens ve arkadaşları (2020), 20-40 yaş arasındaki kadın katılımcılarda belirsizliğe tahammülsüzlüğün koronavirüs anksiyetesini yordadığını bulmuşlardır. Benzer şekilde Kardaş (2021), Türkiye’de 18-60 yaş arasındaki katılımcılarda pandeminin ilk başladığı dönemlerde, koronavirüs korkusunun, koronavirüs anksiyetesine dönüşmesinde belirsizliğe tahammülsüzlüğün tam aracılık rolü oynadığını gözlemiştir. Beck ve Daniels (2023) COVID-19 salgını sırasında devlet ve özel hastanelerde görevli olan 342 sağlık çalışanında cinsiyet, algılanan sosyal destek, yaş ve bulaşma korkusu değişkenleri içinde anksiyeteyi en yüksek açıklayan faktörün belirsizliğe tahammülsüzlük olduğunu gözlemiştir. Araştırmacılar salgın koşulları gereği belirsizliğin içinde bulunan sağlık çalışanlarında psikolojik müdahalelerin belirsizliğe tahammülsüzlüğü hedef alması gerektiğini vurgulamışlardır.

COVID-19 salgını döneminde belirsizliğe tahammülsüzlüğün farklı mekanizmalar aracılığıyla anksiyeteye yol açtığı gözlemlenmiştir. Rettie ve Daniels (2021) genel örnekleme belirsizliğe tahammülsüzlüğün aşırı güvence arayışı davranışı gibi işlevsel olmayan başa çıkma stratejilerini etkilediğini, aşırı güvence arayışının da anksiyete tepkilerini ortaya çıkardığını belirtmişlerdir. Satıcı ve arkadaşları (2020) Türk katılımcılarda belirsizliğe tahammülsüzlüğün ruminasyon gibi negatif bilişler vasıtasıyla COVID-19 anksiyetesini tetikleyip, şiddetlendirdiğini gözlemiştir. Araştırmacılar, belirsizliğe tahammülsüzlüğün, COVID-19 ile ilişkili anksiyeteyi etkilediğini, bu nedenle psikolojik sağlık konusunda önemli bir değişken olduğunu vurgulamışlardır. Benzer şekilde, Carnahan ve arkadaşları (2022), üniversite öğrencilerinde 3 ay ara ile ölçüm aldıkları boylamsal bir çalışma yürütmüşlerdir. Araştırmacılar, salgının başlangıcında tehlikelerin hızlı bir şekilde ortaya çıkacağı ve yaklaşacağına ilişkin bilişsel çarpıtmalar ve zihinsel senaryolarla ilgili bilişsel stile sahip olanlarda belirsizliğe tahammülsüzlüğün yüksek olduğunu, belirsizliğe tahammülsüzlük arttıkça da, katılımcıların kaçınma temelli başa çıkma stratejilerini (dikkat dağıtma, madde kullanımı vb.) daha çok kullandıklarını gözlemiştir. Araştırmada belirtilen bilişsel stilin, belirsizliğe tahammülsüzlük ve kaçınma temelli başa çıkma mekanizmalarının sıralı aracılık etkileriyle depresyon belirtilerini yordamayıp, sadece anksiyete belirtilerini yordadığı görülmüştür.

Sağlık Anksiyetesi

Sağlık anksiyetesi yüksek olan kişiler beden duyularını ve değişikliklerini felaketleştirici bir şekilde yanlış yorumlamaktadırlar. Aşırı sağlık anksiyetesi olan kişiler, salgın hastalık dönemlerinde bedensel değişiklikleri ve duyuları (yorgunluk vb.) enfekte oldukları şeklinde yorumlama eğiliminde olduklarından oldukça kaygılı olma eğilimindedirler (Marcus ve ark. 2007, Taylor 2019). Sağlık anksiyetesi yüksek olan kişiler işlevsel olmayan güvence arama davranışlarında bulunabilmektedirler. Bu kişiler virüs kaptıkları korkusuyla hekimlere ve hastanelere sık sık başvurarak sağlık sisteminde aşırı yoğunluğa neden olabilmektedirler (Asmundson ve Taylor 2020). Diğer taraftan sağlık anksiyetesi yüksek olan bazı kişiler, doktorları ve hastaneleri bulaşma kaynağı olarak gördüklerinden tıbbi yardım aramaktan vazgeçebilmektedirler. Düşük sağlık anksiyetesinin ise, sağlık davranışı üzerinde olumsuz etkisi bulunabilmektedir. Sağlık anksiyetesi düşük olan kişiler pandeminin kontrol altına alınmasına ilişkin el yıkama ve aşı olma gibi önlemlere daha az uymaktadırlar. Sonuç olarak salgın hastalıklar sırasında bireylerin sağlık anksiyetelerinin farklılık gösterebildiği gözlemlenmiştir (Taylor 2019).

Sağlık anksiyetesinin COVID-19 salgınında anksiyete belirtilerinin ortaya çıkmasında yatkınlık faktörlerinden biri olabileceği düşünülmüş ve bu değişken merkezinde çalışmalar yürütülmüştür. COVID-19 salgınında, Türk toplumunda genç yetişkin ve kadınların ağırlıkta olduğu genel örneklemede sağlık anksiyetesinin COVID-19 ile ilişkili anksiyeteyi yordadığı bulunmuştur (Yalçın 2021). Mertens ve arkadaşları (2020) yaygın anksiyete ve endişenin genel ölçümlerinden ziyade sağlık anksiyetesinin COVID anksiyetesini yordadığını ileri sürmüşlerdir.

Salgın döneminde anksiyete tepkilerinde sağlık anksiyetesinin düzenleyici rolü de dikkat çekmiştir. Benke ve arkadaşları (2022), Slovenya örnekleminde senaryo temelli imgeleme görevlerini kullandıkları deneysel görev sırasında katılımcıların her biri nötr bir uyarın (bulaşıkların makineye yerleştirilmesi), standart bir korku (bir yabancı tarafından saldırıya uğramak) ve COVID-19 ile ilişkili korku (COVID belirtileri deneyimlemek) uyandıran senaryoları imgelemişler. Katılımcılar imgeleme sırasındaki kaygılarını kendini bildirim ölçekleri ile değerlendirmişlerdir. Standart ve COVID-19 ilişkili korku senaryoları katılımcılarda korku duygusunu tetiklemiştir. Ancak COVID-19 ile ilişkili senaryonun imgelemesi sırasında anksiyete tepkileri sadece sağlık anksiyetesi yüksek olanlarda görülmüştür. Araştırmacılar, sağlık anksiyetesi yüksek olan kişilerde, düşük olan kişilere göre COVID-19 tehdidi ile ilişkili ipuçlarının beyinde korku ağını aşırı aktive ettiğini, bu durumun işlevsel olmayan anksiyete belirtileri (aşırı sosyal izolasyon vb.) ile sonuçlandığını ileri sürmüşlerdir. Jungmann ve Witthöft (2020) ise salgın nedeniyle ortalamanın üzerinde sağlık anksiyetesi belirten Alman yetişkinlerde siberkondri olarak adlandırılan sağlıkla ilgili bilgiler için internette aşırı veya tekrarlanan aramalarla artan sıkıntı ile COVID-19 ile ilişkili anksiyete arasındaki ilişkileri incelemişlerdir. Siberkondri ile anksiyete arasındaki ilişkide sağlık anksiyetesinin düzenleyici rolü olduğunu gözlemlemişlerdir. Katılımcılarda siberkondri güvence arama davranışı ile sağlık anksiyetesinin varlığı COVID-19 ile ilişkili deneyimlenen anksiyeteyi arttırmıştır. Bu kapsamda önceden sağlık anksiyetesi bulunan kişilerin, COVID anksiyetesi deneyimlemeye daha yatkın olabilecekleri ileri sürülmüştür.

Tiksinti Yatkınlığı/Duyarlılığı

Tiksinti, davranışsal bağışıklık sisteminde kişiyi hastalıklardan korumak için önemli duygusal bileşenlerden biridir. Tiksintinin ne derece deneyimleneceği bireysel farklılıklar içermekte ve tiksinti iki bileşenden oluşmaktadır; Bunlar tiksinti yatkınlığı ve tiksinti duyarlılığıdır. Tiksinti yatkınlığı kişinin tiksinti deneyimleme eğilimi iken, tiksinti duyarlılığı kişinin tiksinti deneyimini olumsuz olarak yorumlamasıdır. Tiksinti yatkınlığı, kirlilik, bulaşma ve hastalıkla ilgili risk taşıyan uyarandan kaçınmayı kolaylaştıran işleve sahip olmakla birlikte, bulaşma semptomları ile ilişkili anksiyete bozuklukları için önemli bir risk faktörüdür (Olatunji ve ark. 2005). Tiksinti, hastalıktan kaçınma işlevi sağladığı için salgın sırasında artan güvenlik davranışlarını ve COVID-19 ile ilişkili anksiyeteyi açıklamak için bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kişilerde farklı derecelerde gözlemlenen tiksinti yatkınlığı ve duyarlılığının COVID ile ilişkili anksiyetenin ortaya çıkmasını ve devamını etkilediği gözlemlenmiştir. Cox ve arkadaşları (2020) Amerika'da tiksintinin yatkınlık boyutuna odaklandıkları çalışmalarında 2016 yılında uyku ve anksiyete semptomları ile ilgili yapılan araştırma için veri toplanan 18-65 yaş arası katılımcıların %28.5'ine yeniden ulaşılarak Nisan 2020'de tekrar veri toplamışlardır. Salgından dört yıl önce tiksinti yatkınlığı yüksek olanlarda, COVID ile ilişkili anksiyetenin yüksek olduğu görülmüştür. Ayrıca tiksinti yatkınlığı olan katılımcıların, gerekli olmamasına rağmen hastalıktan korunmak için el yıkama, dezenfektan kullanma, kalabalık ortamlardan kaçınma gibi güvenlik davranışlarını aşırı kullandıklarını gözlemlemişlerdir. Kısaca, salgın öncesinde tiksinti yatkınlığı yüksek olan kişilerde salgın sırasında daha yüksek COVID anksiyetesi ve daha sık güvenlik davranışlarının uygulandığı rapor edilmiştir. Araştırmacılar, tiksinti yatkınlığının COVID salgını döneminde artan anksiyete belirtilerinde önemli rolü bir olduğunu ileri sürerek, tiksinti yatkınlığı olanlarda, salgın stresiyle (stresör), anksiyete belirtilerinin ortaya çıktığını belirtmişlerdir. Troisi ve arkadaşları (2022) ise doktor, hemşire ve laboratuvar teknisyenlerinden oluşan sağlık çalışanlarında tiksintinin sadece duyarlılık boyutuna odaklanmışlardır. Araştırmacılar, İtalya'da salgının başlamasıyla COVID-19 hastanelerinde çalışan 131 sağlık çalışanında tiksinti duyarlılığının, algılanan stres ve depresyon belirtilerine göre COVID-19 kapma endişesinin en güçlü yordayıcısı olduğunu gözlemlemişlerdir.

Mckay ve arkadaşları (2020) ise Çin'de yetişkinlerde virüs bulaşma anksiyetesinin altında yatan mekanizmaları incelemek için tiksintinin hem yatkınlık hem duyarlılık bileşenlerine odaklanmışlardır. Araştırmacılar yaş, cinsiyet ve Depresyon Anksiyete ve Stres ölçeği puanları kontrol edildiğinde hem tiksinti yatkınlığının hem tiksinti duyarlılığının COVID ile ilişkili anksiyeteyi yordama gücünün yüksek olduğunu belirtmişlerdir. Pascal ve Blidaru (2021) Romanya'da üniversite öğrencilerinde yürüttükleri çalışmalarında tiksintinin hangi mekanizmalarla koronavirüs anksiyetesine yol açtığını incelemişler, tiksinti yatkınlığının COVID ile ilişkili anksiyeteyi yordadığını ve bu ilişkide koronavirüs ile ilişkili korkunun kısmi aracılık rolü olduğunu

gözlemlemişlerdir. Araştırmacılar, hastalık kapma korkusu ile ilişkili tiksinti tepkilerinin, anksiyete belirtileri için bir psikolojik risk faktörü olduğunu vurgulamışlardır

Anksiyete Duyarlılığı

Anksiyete duyarlılığı, anksiyete ile ilişkili duyuların fiziksel (kalp krizi geçirme gibi) bilişsel (delirme, kontrol kaybı gibi) ve sosyal (dışlanma, diğerlerinin kişiyi anksiyete deneyimlerken görmesi gibi) sonuçlar doğuracağından korkmaktır (Reiss ve ark. 1986). Anksiyete duyarlılığı, bir boyut üzerinde kavramsallaştırılan çok boyutlu bir özelliktir. Bu özellik olumsuz duyguların ortaya çıkmasında ve devamında rol oynayan bilişsel bir risk faktörüdür (Krebs ve ark. 2020). Anksiyete duyarlılığı yüksek olan kişiler nötr olan bedensel değişiklikleri bile tehlikeli olarak yorumlayabilmektedir (Taylor ve ark. 2007).

Araştırmalar salgın döneminde anksiyete duyarlılığının rolüne odaklanmışlardır. Bulaş riski yüksek olan ve öldürücü özelliği bulunan COVID-19 enfeksiyonu bedensel duyularla ilişkili olduğundan, anksiyete duyarlılığı salgın ile ilişkili anksiyetede rol oynayabilmektedir. Rogers ve arkadaşları (2021) Arjantin’de önceden anksiyete bozukluğu tanısı olanlar ve genel örneklem olmak üzere iki farklı yetişkin örneklemde anksiyete duyarlılığının COVID-19 ile ilişkili anksiyete, endişe ve işlevsellikte bozulmada rolünü incelemiştir. Yaş, cinsiyet, COVID-19 tanısı alma, önceki tıbbi geçmiş değişkenlerinin kontrol edildiği çalışmada hem normal örneklemde hem klinik örneklemde anksiyete duyarlılığı ölçek toplam puanının, COVID-19 ile ilişkili anksiyeteyi yordadığı görülmüştür. Ayrıca, önceden anksiyete bozukluğu tanısı olanlarda da anksiyete duyarlılığı ile COVID anksiyetesi arasındaki ilişki, genel örneklemde daha yüksek bulunmuştur. Bu bulgu anksiyete duyarlılığının önceden anksiyete bozukluğu tanısı olan klinik örneklemde COVID ile ilişkili anksiyeteyi şiddetlendirdiğine işaret etmiştir.

Anksiyete duyarlılığını daha kapsamlı inceleyen araştırmaların ise bu değişkenin sosyal, bilişsel ve fiziksel duyarlılık boyutlarına odaklandıkları dikkat çekmektedir. Ojaetho ve arkadaşları (2020) Amerika’da COVID tanısı pozitif olanları örneklem dışında bırakarak çoğunlu kadınlardan oluşan üniversite öğrencileri ile yürüttükleri çalışmalarında anksiyete duyarlılığının fiziksel belirtilerden korkma alt boyutunun COVID-19 ile ilişkili anksiyeteyi yordadığını gözlemişlerdir. Yine Amerika’da COVID-19 tanısı alan katılımcılardan oluşan bir çalışmada Anksiyete Duyarlılığı İndeksi toplam puanı ve fiziksel duyarlılık, bilişsel duyarlılık ve sosyal kaygı alt boyutları bu ölçeğin üç alt boyutu COVID ile ilişkili anksiyete belirtilerini yordamıştır. Anksiyete belirtilerini en çok anksiyete duyarlılığının bilişsel boyutunun en az da fiziksel boyutunun yordadığı görülmüştür (Warren ve ark 2021).

Anksiyete duyarlılığının aracı ve düzenleyici rolüne odaklanan çalışmalar da bulunmaktadır. Bir araştırmada çoğunluğu erkeklerden oluşan (%58.1) 563 kişiye çevrim içi ölçekler Amerikan örnekleminde uygulanmıştır. COVID-19 ile ilişkili algılanan stresin, anksiyeteye dönüşmesinin anksiyete duyarlılığının varlığı koşulunda olduğunu gözlemlemişlerdir. Diğer bir deyişle, COVID-19 salgınına kontrol edilemez, yıkıcı ve öngörülemeyen olarak değerlendirilerek stres yaşayan katılımcılarda anksiyete duyarlılığı yüksek olduğunda anksiyete belirtileri ortaya çıkmış ve anksiyete belirtilerinin şiddeti artmıştır (Manning ve ark. 2021). Guo ve arkadaşları (2021) Çin yetişkin örnekleminde salgın sırasında dikkat kontrol becerisi yüksek olanların, tehdit edici uyarılara daha az odaklandıklarından, aynı zamanda negatif bir bilgi ile karşılaşıldığında tehdit edici uyarıdan daha kolay uzaklaşabildiklerinden anksiyete belirtilerinin düşük olduğunu gözlemlemişlerdir. Araştırmacılar, dikkat kontrol becerisi ile anksiyete belirtileri arasındaki negatif ilişkinin hangi mekanizmalarla ortaya çıktığını anlamak için anksiyete duyarlılığını ve bu yapının alt boyutlarını incelemişlerdir. Araştırmacılar, dikkat kontrolünün anksiyete duyarlılığının bilişsel ve fiziksel alt boyutlarıyla anksiyete belirtilerini etkilediğini, sosyal boyutun, anksiyete belirtilerinin ortaya çıkmasında rolü olmadığını belirtmişlerdir. Sonuç olarak araştırmalar, anksiyete duyarlılığının COVID-19 ile ilişkili anksiyeteyi yordadığına, anksiyete belirtilerinde düzenleyici ve aracı rolleri bulunduğuna işaret etmektedir.

Sonuç

Salgın hastalıklar, stresli yaşam olaylarıdır. Bu nedenle salgın döneminde kolaylıkla olumsuz duygular tetiklenerek, psikolojik sağlık etkilenebilmektedir. COVID-19 salgını sırasında en sık deneyimlenen olumsuz duygulardan biri anksiyete olmuştur. Bu dönemde anksiyetenin bireyler üzerindeki etkisini anlamak için çok sayıda çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalarda sıklıkla kendini değerlendirme ölçekleri kullanılmıştır. Kendini değerlendirme ölçeklerinin genellikle klinisyen/gözlemci tarafından derecelendirilen ölçeklerle veya yapılandırılmış klinik görüşmelerle karşılaştırıldığında daha düşük duyarlılığa ve özgüllüğe sahip olduğu ileri sürülmektedir. Örneğin, Xiong ve arkadaşları (2020) farklı ülkelerdeki genel örneklemde anksiyetenin yaygınlık oranlarıyla ilgili sistematik derleme çalışmasında anksiyete yaygınlık oranlarının klinik görüşmelerle değerlendirildiğinde, kendini değerlendirme ölçeklerine göre daha düşük olduğunu gözlemlemişlerdir.

Diğer taraftan araştırmalarda kullanılan kendini değerlendirme ölçeklerinin bir kısmı, salgın dönemi öncesi geliştirilen ölçeklerdir (Örn. Beck anksiyete ölçeği). Bu ölçeklerin salgın sırasında ve sonrasında anksiyeteyi ve bu anksiyete ile ilişkili işlevsel olmayan düşünce ve davranışları değerlendirmek için uygun olmayabileceği ileri sürülmektedir (Ransing ve ark. 2020). Salgın sırasında geliştirilen ölçeklerin (örn. COVID-19 anksiyete ölçeği, koronavirüs anksiyete ölçeği, COVID-19 ile ilişkili korku ölçeği) ise güvenilirlik ve geçerlik çalışmaları anksiyeteye daha az yatkın olan orta yaşlı yetişkin örnekleme, çevirim içi bir platformda yürütülmüştür (Ahorsu ve ark. 2020, Lee ve ark 2020, Taylor ve ark. 2020). Ayrıca araştırmalarda kullanılan ölçekler oldukça farklılık göstermiş ve anksiyetenin varlığı için ölçeklerde farklı kesme puanları kullanılmıştır (Deng ve ark. 2021). Ölçeklerle ilgili bu durum salgın sırasında anksiyete belirtilerinin yaygınlığının ve etkilerinin anlaşılmasında yanlışlıklara ve tutarsızlıklara yol açmış olabilir. Araştırmalarda yanlışlıklara yol açabilecek bir diğer faktör COVID-19 ile ilişkili anksiyetenin yaygınlık etkilerine odaklanan çalışmaların çoğunun enlemesine kesitsel çalışmalar olmasıdır. Bu çalışmaların her biri salgının farklı zamanlarında yürütülmüştür. Ayrıca araştırmalarda COVID-19 anksiyetesi ile ilişkili olabilecek demografik (örn. kadın olmak), ekonomik (örn. işsiz kalmak), durumsal (örn. aileden birinin COVID-19 tanısı alması) ve diğer psikolojik faktörler (örn. önceden anksiyete ve depresif belirtilerin varlığı) kontrol edilmemiştir.

Araştırmalardaki yöntemsel sınırlılıklara rağmen bulgular, anksiyete belirtilerinin genel örnekleme, üniversite öğrencilerinde, sağlık çalışanlarında ve COVID-19 tanısı alanlarda yaygın olarak görüldüğüne işaret etmektedir. Bu kapsamda salgın dönemlerinde psikolojik sağlık bakımından en büyük risk altında olan grupların bu örneklem grupları, özellikle gençler, olduğu düşünülebilir. Ayrıca bulgular belirtilen riskli örneklemlerde anksiyetenin değişime dirençli olduğuna işaret etmektedir. Nitekim Taylor (2019), anksiyete belirtilerinin salgınlar bittikten sonra da devam ettiğini ileri sürmektedir. Bu görüşle tutarlı amprik araştırmalar bulunmaktadır. Örneğin, Hong-Kong'daki yerel bir hastanede şiddetli akut solunum yolu sendromu tedavisi gördükten 50 ay sonra yarı yapılandırılmış klinik görüşme ile yapılan değerlendirmede katılımcıların %32.5'inde anksiyete belirtileri saptanmıştır (Lam ve ark. 2009). Benzer bir diğer çalışmada da Ebola salgınından iki yıl sonra anksiyete bozuklukları ile ilgili davranış değişikliklerinin devam ettiği gözlemlenmiştir (Shultz ve ark. 2015).

Tüm bu amprik bulgulara rağmen, COVID-19 salgınının şiddeti azaldıktan sonra psikolojik sağlık üzerindeki etkilerine odaklanan çalışmaların sınırlı kaldığını görüyoruz. Bu nedenle COVID-19 salgının uzun süreli etkileri hala bilinmemektedir. Halbuki, COVID-19 salgınının, psikolojik sağlık üzerindeki etkilerinin önceki koronavirüs salgınlarına göre daha fazla olabileceği ileri sürülmektedir (Lotfi ve ark. 2020, Zhao ve ark. 2021). Özellikle salgında anksiyeteden en çok etkilenen örneklemlerin pandeminin uzun süreli etkilerine daha duyarlı olabilecekleri göz ardı edilmemeli ve bu örneklemlerde çalışmaların yürütülmesine önem verilmelidir.

Genel örneklem, üniversite öğrencileri, COVID-19 tanısı alanlar ve sağlık çalışanlarıyla yürütülen enlemesine-kesitsel çalışmalar COVID-19 anksiyetesinin psikolojik sağlık üzerinde olumsuz bir rol oynayabileceğine işaret etmektedir. Katılımcılarda anksiyete arttıkça umutsuzluk, yalnızlık ve tükenmişlik hisleri artmıştır. Ayrıca anksiyete işlevsel olmayan davranışları, bozulmuş sağlık davranışlarını ve uykusuzluk riskini arttırmış, var olan psikolojik bozuklukları kötüleştirmiştir. Ancak salgın sırasında anksiyetenin bireyler üzerindeki etkilerini anlamak için enlemesine-kesitsel yerine boylamsal çalışmalara ihtiyaç bulunmaktadır.

Sonuç olarak bulgular, anksiyetenin yaygın, kalıcı ve psikolojik sağlık problemleri ile ilişkili olabileceğine işaret etmektedir. Tüm bunlar salgın sırasında ve sonrasında anksiyeteye müdahale edilmesini gerektirmektedir (Azevedo ve ark. 2022). Bu nedenle anksiyetenin altında yatan mekanizmaların kavramsallaştırılması önemlidir (Shevlin ve ark. 2020). Araştırmalar, COVID-19 salgını sırasında belirsizliğe tahammülsüzlük, sağlık anksiyetesi, anksiyete duyarlılığı ve tiksinti gibi psikolojik yapıların anksiyete belirtilerinin ortaya çıkmasında rolü olabileceğini göstermektedir. Araştırmacılar ve klinisyenler salgın sırasında-sonrasında ve gelecek salgınlar başlamadan önce anksiyeteyi önlemek ve müdahale etmek için modellerin geliştirilmesine ihtiyaç duymaktadırlar. Bu kapsamda belirtilen psikolojik yapılar, salgınlar ile ilişkili anksiyetenin kavramsallaştırılmasında ve anksiyeteye yönelik bilişsel-davranışçı müdahale stratejilerinin geliştirilmesinde kullanılabilir.

Kaynaklar

- Arslan G, Yıldırım M, Aytaç M (2022) Subjective vitality and loneliness explain how coronavirus anxiety increases rumination among college students. *Death Stud*, 46:1042-1051.
- Ahorsu DK, Lin CY, Imani V, Saffari M, Griffiths MD, Pakpour AH (2020) The fear of COVID-19 scale: development and initial validation. *Int J Ment Health Addict*, 20:1537-1545.
- Alkhamees AA, Alrashed SA, Alzunaydi AA, Almohimeed AS, Aljohani MS (2020) The psychological impact of COVID-19 pandemic on the general population of Saudi Arabia. *Compr Psychiatry*, 102:152-192.

- Altun Y (2020) Covid-19 pandemisinde kaygı durumu ve hijyen davranışları. *Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi*, 29:312-317.
- APA (2013) *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders 5th edition (DSM-5)*. Washington DC, American Psychiatric Association.
- Arënlju A, Bërulli D, Perolli-Shehu B, Krasniqi B, Gola A, Hyseni F (2021) Anxiety and depression among Kosovar university students during the initial phase of outbreak and lockdown of COVID-19 pandemic. *Health Psychol Behav Med*, 9:239–250.
- Armean KA, Popescu CA, Armean SM, CovaliuBF, Armean P, Buzoianu, AD (2021) "Perceived stress, burnout and anxiety and fear related to COVID-19 in Romanian medical students – experience from the state of emergency in romania. *Acta Medica Transilvanica*, 26:5-10.
- Arul Varman P, Ananthi P, Sugirda P (2022) Evaluation of perceived stress and coronavirus-specific anxiety among hospitalized COVID-19 patients – A cross-sectional study. *Asian J Med Sci*,13:18–22.
- Asmundson GJG, Taylor S (2020) How health anxiety influences responses to viral outbreaks like COVID-19: What all decision-makers, health authorities, and health care professionals need to know. *J Anxiety Disord*,71:102211.
- Aygüder E, Kılıç H, Kacar D, Kaya G, Kaya Aslan B, Güner R (2020) Anxiety and depression levels in hospitalized patients due to COVID-19 infection. *Ankara Medical Journal*,20:971-981.
- Azevedo MN, Rodrigues EDS, Passos EAFV, Filho MAB, Barreto APA, Lima MCC et al. (2022) Multimorbidity associated with anxiety symptomatology in post-COVID patients. *Psychiatry Res*, 309:114-142.
- Banerjee A, Sheth H, Agarwal A, Chakraborty A (2022) Relationship between COVID-19 anxiety, locus of control and psychological well-being. *Indian J Health Wellbeing*,13:218-223.
- Beck E, Daniels J (2023) Intolerance of uncertainty, fear of contamination and perceived social support as predictors of psychological distress in NHS healthcare workers during the COVID-19 pandemic. *Psychol Health Med*, 28:447-459.
- Benke C, Schönborn T, Habermann N, Pané-Farré CA (2022) Health anxiety is associated with fearful imagery of contracting COVID-19: An experimental study. *J Affect Disord*, 298:316-321.
- Berdida DJE, Grande RAN (2022) Academic stress, COVID-19 anxiety, and quality of life among nursing students: The mediating role of resilience. *Int Nurs Rev*,13:1–9.
- Bottesi G, Ghisi M, Sica C, Freeston MH (2017) Intolerance of uncertainty, not just right experiences, and compulsive checking: Test of a moderated mediation model on a non-clinical sample. *Compr Psychiatry*, 73:111-119.
- Carnahan ND, Carter MM, Sbrocco T (2022) Intolerance of uncertainty, looming cognitive style, and avoidant coping as predictors of anxiety and depression during COVID-19: a longitudinal study. *Int J Cogn Ther*, 15:1–19.
- Caycho-Rodríguez T, Tomás J, Valencia P, Ventura-Leon J, Vilca LW, Carbajal-Leon C (2022) COVID-19 anxiety, psychological well being and preventive behaviors during the COVID-19 pandemic in Latin America and the Caribbean: relationships and explanatory model. *Front Psychol*,5:695989.
- Cha EJ, Jeon HJ, Seockhoon C (2022) Central symptoms of insomnia in relation to depression and COVID-19 anxiety in general population: A network analysis. *J Clin Med*, 11:341681.
- Cheng SKW, Wong CW, Tsang J, Wong KC (2004) Psychological distress and negative appraisals in survivors of severe acute respiratory syndrome (SARS). *Psychol Med*, 34:1187–1195.
- Clark DA, Beck AT (2010) *Cognitive Therapy of Anxiety Disorders*, 2nd ed. New York-Guildford Press.
- Costa MA, Kristensen CH, Dreher CB, Manfro GG, Salum GA (2022) Habituating to pandemic anxiety: Temporal trends of COVID-19 anxiety over sixteen months of COVID-19. *J Affect Disord*, 313:32–35.
- Cox RC, Jessup SC, Luber MJ, Olatunji BO (2020) Pre-pandemic disgust proneness predicts increased coronavirus anxiety and safety behaviors: Evidence for a diathesis-stress model. *J Anxiety Disord*, 76:102315.
- Czepczor-Bernat K, Swami V, Modrzejewska A, Modrzejewska J (2021) COVID-19 related stress and anxiety, body mass index, eating disorder symptomatology, and body image in women from Poland: A cluster analysis approach. *Nutrients*, 13:1384-1399.
- Çağ Y, Erdem H, Gormez A, Ankarali H, Hargreaves S, Ferreira-Coimbra J et al. (2021) Anxiety among front-line health-care workers supporting patients with COVID-19: A global survey. *Gen Hosp Psychiatry*, 68:90–96.
- Danquaha JO, Mante PK (2022) Post-illness anxiety, depression and PTSD symptoms in COVID-19 survivors. *Int J Health*, 51:131-141.
- Demiryürek E, Çekiç D, İşsever K, Genç AC, Yaylaci S, Demiryürek BE (2022) Depression and anxiety disorders in COVID-19 survivors: role of inflammatory predictors. *Noro Psikiyatrs Ars*, 14:105-109.
- Deng J, Zhou F, Hou W, Silver Z, Wong CY, Chang O et al. (2021) The prevalence of depression, anxiety, and sleep disturbances in COVID-19 patients: a meta-analysis. *Ann N Y Acad Sci*, 1486:90–111.
- Detoc M, Bruel S, Frappe B, Tardy B, Botelho-Nevers E, Gagneux-Brunon A (2020) Intention to participate in a COVID-19 vaccine clinical trial and to get vaccinated against COVID-19 in France during the pandemic. *Vaccine*, 38:7002–7006.
- Dos Santos GB, Beleza ACS, Sato TO, Carvalho C, Serrão PRMDS (2022) Fatigue, sleep quality and mental health symptoms in Brazilian women during the COVID-19 pandemic: longitudinal study. *Sci Rep*, 27:20346.
- Elbay RY, Kurtulmuş A, Arpacioğlu S, Karadere E (2020) Depression, anxiety, stress levels of physicians and associated factors in COVID-19 pandemics. *Psychiatry Res*, 290:113130.
- Erdoğan Y, Koçoğlu F, Sevim C (2020) COVID-19 pandemisi sürecinde anksiyete ile umutsuzluk düzeylerinin psikososyal ve demografik değişkenlere göre incelenmesi. *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 23:24-37.

- Evren C, Evren B, Dalbudak E, Topcu M, Kutlu N (2021) Alcohol- and cigarette-use-related behaviors across gender, dysfunctional COVID-19 anxiety, and the presence of probable ADHD during the pandemic: A cross-sectional study in a sample of Turkish young adults. *Dusunen Adam*, 4:383-391.
- Fergus TA (2015) Anxiety sensitivity and intolerance of uncertainty as potential risk factors for cyberchondria: A replication and extension examining dimensions of each construct. *J Anxiety Disord*, 184:305-309.
- Gambin M, Oleksy T, Sękowski M, Wnuk A, Woźniak-Prus M, Kmita G et al. (2021) Pandemic trajectories of depressive and anxiety symptoms and their predictors. *Compr Psychiatry*, 105:152222.
- GebreEyesus FA, Tarekegn TT, Amlak BT, Shiferaw BZ, Emeria MS, Geleta OT et al. (2021) Levels and predictors of anxiety, depression, and stress during COVID-19 pandemic among frontline healthcare providers in Gurage zonal public hospitals, Southwest Ethiopia, 2020: A multicenter cross-sectional study. *PLoS One*, 16:e0259906.
- Gilbar O, Gelkopf M, Berger R, Greene T (2022) Risk factors for depression and anxiety during COVID-19 in Israel: A two-wave study before and during the pandemic. *Stress Health*, 38:736-745.
- Guo Y, Yang H, Elhai J and McKay D (2021) Anxiety Regarding covid-19 is related to attentional control: the mediating role of anxiety sensitivity. *Front Psychiatry*, 12:713279.
- Gupta S, Basera D, Purwar S, Poddar L, Rozatkar AR, Kumar M et al. (2022) Comparing the psychological problems among the healthcare workers across two waves of SARS-CoV-2 (COVID-19) pandemic: An observational study from India. *Disaster Med Public Health Prep*, 28:1-9.
- Gupta S, Prasad AS, Dixit PK, Padmakumari P, Gupta S, Abhisheka K (2021) Survey of prevalence of anxiety and depressive symptoms among 1124 healthcare workers during the coronavirus disease 2019 pandemic across India. *Med J Armed Forces India*, 77:S404-S412.
- Hacımusalar Y, Kahve AC, Yasar AB, Aydin MS (2020) Anxiety and hopelessness levels in COVID-19 pandemic: A comparative study of healthcare professionals and other community sample in Turkey. *J Psychiatr Res*, 129:181-188.
- Hajduk M, Dancik D, Januska J, Strakova A, Turcek M, Heretik A et al. (2022) Depression and anxiety among college students in Slovakia comparison of the year 2018 and during COVID-19 pandemic. *Bratisl Lek Listy*, 123:44-49.
- Hawes M, Szenczy A, Klein D, Hajcak G, Nelson B (2022) Increases in depression and anxiety symptoms in adolescents and young adults during the pandemic. *Psychol Med*, 52:3222-3230.
- Heesakkers H, van der Hoeven JG, Corsten S, Janssen I, Ewalds E, Simons KS et al. (2022) Clinical outcomes among patients with 1-year survival following intensive care unit treatment for COVID-19. *JAMA*, 327:559-565.
- Hoşgören Alıcı Y, Çınar G, Hasanlı J, Ceran S, Gülten E, Akdemir Kalkan I et al. (2022) Factors associated with progression of depression, anxiety, and stress-related symptoms in outpatients and inpatients with COVID-19: A longitudinal study. *Psych J*, 11:550-559.
- Islam MA, Barna SD, Raihan H, Khan M, Hossain MT (2020) Depression and anxiety among university students during the COVID-19 pandemic in Bangladesh: A web-based cross-sectional survey. *PloS One*, 15:e0238162.
- Jordan JA, Shannon C, Browne D, Carroll E, Maguire J, Kerrigan A et al. (2021) Covid-19 staff wellbeing survey: longitudinal survey of psychological well-being among health and social care staff in Northern Ireland during the COVID-19 pandemic. *BJ Psych Open*, 7:e159.
- Jungmann SM, Witthöft M (2020) Health anxiety, cyberchondria, and coping in the current COVID-19 pandemic: which factors are related to coronavirus anxiety? *J Anxiety Disord*, 73:102239.
- Kakar SM, Sadiq N, Rauf S, Ahmed A, Khattak H, Awais (2022) Burden of depression, anxiety and stress; the psychiatric burden in COVID-19 patients at a tertiary care hospital in Pakistan. *Pak Armed Forces Med J*, 72:806-810.
- Karaaslan Y, Mete O, Karadag M, Özer-Kaya D, Toprak-Celenay Ş (2021) An investigation of potential coronaphobia-related factors in adults and sleep quality relations. *Sleep Med*, 84:356-361.
- Kardaş F (2021) The fear of COVID-19 raises the level of depression, anxiety and stress through the mediating role of intolerance of uncertainty. *Studia Psychologica*, 63:291-306.
- Karing C (2021) Prevalence and predictors of anxiety, depression and stress among university students during the period of the first lockdown in Germany. *J Affect Disord Rep*, 5:100174.
- Klaser K, Thompson EJ, Nguyen LH, Sudre CH, Antonelli M, Murray B et al. (2021) Anxiety and depression symptoms after COVID-19 infection: results from the COVID Symptom Study app. *J Neurol Neurosurg Psychiatry*, 92:1254-1258.
- Korkmaz S, Kazgan A, Çekiç S, Tartar AS, Balcı HN, Atmaca M (2020) The anxiety levels, quality of sleep and life and problem-solving skills in healthcare workers employed in COVID-19 services. *J Clin Neurosci*, 80:131-136.
- Krebs G, Hannigan LJ, Gregory AM, Rijdsdijk FV, Eley TC (2020) Reciprocal links between anxiety sensitivity and obsessive-compulsive symptoms in youth: a longitudinal twin study. *J Child Psychol Psychiatry*, 61:979-987.
- Lakhan R, Summers L, Tataw D, Hackbert P, Sharma M (2021) Correlates of COVID-19 pandemic on anxiety among adults in Appalachia, USA. *J Res Health Sci*, 21:e00531.
- Lam MH, Wing Y, Yu MW. (2009) Mental morbidities and chronic fatigue in severe acute respiratory syndrome survivors: long-term follow-up. *Arch Intern Med*, 169:2142-2147.
- Lasheras I, Gracia-García P, Lipnicki DM, Bueno-Notivol J, López-Antón R, de la Cámara C et al. (2020) Prevalence of anxiety in medical students during the COVID-19 pandemic: a rapid systematic review with meta-analysis. *Int J Environ Res Public Health*, 10:17186603.

- Lee SA (2020) Replication analysis of the Coronavirus Anxiety Scale. *Dusunen Adam*, 33:203-205.
- Lee SA, Jobe MC, Mathis AA (2021) Mental health characteristics associated with dysfunctional coronavirus anxiety. *Psychol Med*, 51:1403-1404.
- Lee SA, Mathis AA, Jobe MC, Pappalardo EA (2020) Clinically significant fear and anxiety of COVID-19: A psychometric examination of the Coronavirus Anxiety Scale. *Psychiatry Res*, 290:113112.
- Li DJ, Ko NY, Chen YL, Wang PW, Chang YP, Yen CF, Lu WH (2020) COVID-19-related factors associated with sleep disturbance and suicidal thoughts among the Taiwanese public: a facebook survey. *Int J Environ Res Public Health*, 17:4479.
- Lopez-Leon S, Wegman-Ostrosky T, Perelman C, Sepulveda R, Rebolledo PA, Cuapio A et al. (2021) More than 50 long-term effects of COVID-19: a systematic review and meta-analysis. *Sci Rep*, 11:16144.
- Lotfi M, Hamblin M, Rezaei N (2020) COVID-19: transmission, prevention, and potential therapeutic opportunities. *Clin Chim Acta*, 508:254-266.
- Lusida M, Salamah S, Jonatan M, Wiyogo IO, Asyari CH, Ali ND (2022) Prevalence of and risk factors for depression, anxiety, and stress in non-hospitalized asymptomatic and mild COVID-19 patients in East Java province, Indonesia. *PloS One*, 17:0270966.
- Maben J, Bridges J (2020) Covid-19: Supporting nurses' psychological and mental health. *J Clin Nurs*, 29:2742-2750.
- Manning K, Eades ND, Kauffman BY, Long LJ, Richardson AL, Garey L et al. (2021) Anxiety sensitivity moderates the impact of COVID-19 perceived stress on anxiety and functional impairment. *Cognit Ther Res*, 45:689-696.
- Mattila E, Peltokoski J, Neva MH, Kaunonen M, Helminen M, Parkkila AK (2021) COVID-19: anxiety among hospital staff and associated factors. *Ann Med*, 53:237-246.
- McKay D, Yang H, Elhai J, Asmundson GJG (2021) Anxiety regarding contracting COVID-19 related to interoceptive anxiety sensations: The moderating role of disgust propensity and sensitivity. *J Anxiety Disord*, 73:102233.
- Mertens G, Gerritsen L, Duijndam S, Salemink E, Engelhard IM (2020) Fear of the coronavirus: Predictors in an online study conducted in March 2020. *J Anxiety Disord*, 74:102258.
- Moghanibashi-Mansourieh A (2020) Assessing the anxiety level of Iranian general population during COVID-19 outbreak. *Asian J Psychiatry*, 51:102076.
- Mohanty A, Dash P, Banerji D (2021) How do attitudes toward COVID-19 vaccine impact intentions to vaccinate in an emerging economy? The moderating effect of risk perception and COVID-19 anxiety. *Health Mark Q*, 38:238-254.
- Mokros Ł, Januszczak J, Baka Ł, Sienkiewicz-Jarosz H, Świtaj P (2021) Coronavirus anxiety as a predictor of burnout, depressive symptoms and insomnia among professionally active nurses: a preliminary report. *Postep Psychiatr Neurol*, 30:96-103.
- Ngasa SN, Tchouda L, Abanda C, Ngasa NC, Sanji EW, Dingana TN et al. (2021) Prevalence and factors associated with anxiety and depression amongst hospitalised COVID-19 patients in Laquintinie Hospital Douala, Cameroon. *PLoS One*, 16:e0260819.
- Olatunji BO, Williams NL, Lohr JM, Sawchuk CN (2005) The structure of disgust: domain specificity in relation to contamination ideation and excessive washing. *Behav Res Ther*, 43:1069-1086.
- Pascal SA, Blidaru S (2021) The role of emotions in the development of anxiety symptoms: an educational perspective related to the covid-19 pandemic. *The 17 th International Scientific Conference*, April 22-23, Bucharest, S566-S567.
- Peng X, Liu L, Liang S, Chen J, Zhao J (2022) Longitudinal changes in fear and anxiety among Chinese college students during the COVID-19 pandemic: a one-year follow-up study. *Curr Psychol*, 51: doi: 10.1007/s12144-022-03487-z..
- Preti E, Di Mattei V, Perego G, Ferrari F, Mazzetti M, Taranto P et al. (2020) The psychological impact of epidemic and pandemic outbreaks on healthcare workers: rapid review of the evidence. *Curr Psychiatry Rep*, 22:22-43.
- Qiu J, Shen B, Zhao M, Wang Z, Xie B, Xu Y (2020) A nationwide survey of psychological distress among Chinese people in the COVID-19 epidemic: implications and policy recommendations. *Gen Psychiatr*, 6:e100213.
- Rahman MH, Banik G, Ahmed A et al. (2020) Anxiety and depressive symptoms among COVID-19 patients admitted to three isolation facilities in Bangladesh. *Health Psychol Open*, 8:20551029211046106.
- Rajabimajid N, Alimoradi Z, Griffiths M (2021) Impact of COVID-19-related fear and anxiety on job attributes: A systematic review. *Asian J Soc Health and Behav*, 4:51-55.
- Ransing R, Dashi E, Rehman S, Mehta V, Chepure A, Kilic O et al. (2021). Covid-19 related mental health issues: a narrative review of psychometric properties of scales and methodological concerns in scale development. *Australas Psychiatry*, 29:326-332.
- Rehman U, Yıldırım M, Shah Nawaz MG (2022) A longitudinal study of depression, anxiety, and stress among Indians during COVID-19 pandemic. *Psychol Health Med*, 28:60-68.
- Reiss S, Peterson RA, Gursky DM, McNally RJ (1986) Anxiety sensitivity, anxiety frequency and the prediction of fearfulness. *Behav Res Ther*, 24:1-8.
- Rettie H, Daniels J (2020) Coping and tolerance of uncertainty: Predictors and mediators of mental health during the COVID-19 pandemic. *Am Psychol*, 76:427-437.
- Rizk DN, Ghanima M (2022) Anxiety and depression among vaccinated anesthesia and intensive care doctors during COVID-19 pandemic in United Arab Emirates: a cross-sectional study. *Middle East Curr Psychiatry*, 29:10-21.

- Rogers AH, Bogaizian D, Salazar PL, Solari A, Garey L, Fogle BM et al. (2021) Covid-19 and anxiety sensitivity across two studies in Argentina: Associations with COVID-19 worry, symptom severity, anxiety, and functional impairment. *Cognit Ther Res*, 45:697-707.
- Saeed H, Eslami A, Nassif NT, Simpson, Lal S (2022) Anxiety linked to COVID-19: A systematic review comparing anxiety rates in different populations, *Int J Environ Res Public Health*, 19:2189.
- Sahu DP, Pradhan SK, Sahoo DP, Patra S, Singh AK, Patro BK (2021) Fear and anxiety among COVID-19 screening clinic beneficiaries of a tertiary care hospital of Eastern India. *Asian J Psychiatr*, 57:102543.
- Salali GD, Uysal MS (2022) COVID-19 vaccine hesitancy is associated with beliefs on the origin of the novel coronavirus in the UK and Turkey. *Psychol Med*, 52:3750-3752.
- Sani G, Janiri D, Di Nicola M, Janiri M, Ferretti S, Chieffo D (2020) Mental health during and after the COVID-19 emergency in Italy. *Psychiatry Clin Neurosci*, 74:372-381.
- Santabárbara J, Bueno-Notivol J, Lipnicki DM, Olaya B, Pérez-Moreno M, Gracia-García P, et al. (2021) Prevalence of anxiety in health care professionals during the COVID-19 pandemic: A rapid systematic review with meta-analysis. *Prog Neuropsychopharmacol Biol Psychiatry*, 107:110244.
- Santander-Hernández FM, Peralta CI, Guevara-Morales MA, Díaz-Vélez C, Valladares-Garrido MJ (2022) Smartphone overuse, depression & anxiety in medical students during the COVID-19 pandemic. *PLoS One*, 17:e0273575.
- Satici B, Saricali M, Satici SA et al. (2020) Intolerance of uncertainty and mental wellbeing: serial mediation by rumination and fear of COVID-19. *Int J Ment Health Addict*, 20:2731-2742.
- Shafran R, Rachman S, Whittal M, Radomsky A, Coughtrey A (2021) Fear and anxiety in COVID-19: Preexisting anxiety disorders. *Cogn Behav Pract*, 28:459-467.
- Sher L (2020) The impact of the COVID-19 pandemic on suicide rates. *QJM*, 113:707-712.
- Shevlin M, Nolan E, Owczarek M, McBride O, Murphy J, Gibson Miller et al. (2020) Covid-19-related anxiety predicts somatic symptoms in the UK population. *Br J Health Psychol*, 25:875-882.
- Shultz JM, Baingana F, Neria Y (2015) The 2014 Ebola outbreak and mental health: current status and recommended response. *JAMA*, 313:567-568.
- Silva W, Brito T, Pereira C (2021) Anxiety associated with COVID-19 and concerns about death: impacts on psychological well-being. *Pers Individ Dif*, 176:110772.
- Song Y, Sznajder K, Cui C, Yang Y, Li Y, Yang X (2022) Anxiety and its relationship with sleep disturbance and problematic smartphone use among Chinese medical students during COVID-19 home confinement - A structural equation model analysis. *J Affect Disord*, 296:315-321.
- Tabrizi Z, Mohammadzadeh F, Davarinia Motlagh Quchan A, Bahri N (2022) COVID-19 anxiety and quality of life among Iranian nurses. *BMC Nurs*, 21:27.
- Taylor S (2019) *The Psychology of Pandemics: Preparing for the Next Global Outbreak of Infectious Disease*. 2 nd ed. Newcastle upon Tyne, UK: Cambridge.
- Taylor S (2022) The psychology of pandemics. *Annu Rev Clin Psychol*, 9:581-609.
- Taylor S, Landry CA, Paluszek MM, Fergus TA, McKay D, Asmundson GJG (2020) Development and initial validation of the covid stress scales. *J Anxiety Disord*, 72:102232.
- Taylor S, Zvolensky MJ, Cox BJ, Deacon B, Heimberg RG, Ledley DR et al. (2007) Robust dimensions of anxiety sensitivity: development and initial validation of the anxiety sensitivity index-3. *Psychol Assess*, 19:176-188.
- Teo I, Chay J, Cheung YB, Sung SC, Tewani KG Yeo LF et al. (2021) Healthcare worker stress, anxiety and burnout during the COVID-19 pandemic in Singapore: A 6-month multi-centre prospective study. *PLoS One*, 16:0258866.
- Troisi A, Di Cave D, Carola V, Nanni RC (2022) The behavioral immune system in action: Psychological correlates of pathogen disgust sensitivity in healthcare professionals working in a COVID-19 hospital. *Physiol Behav*, 251:113821.
- Twenge JM, Joiner TE US (2020) Census Bureau-assessed prevalence of anxiety and depressive symptoms in 2019 and during the 2020 COVID-19 pandemic. *Depress Anxiety*, 37:954-956.
- Villarreal-Zegarra D, Copez-Lonzoy A, Vilela-Estrada AL, Huarcaya-Victoria J (2021) Depression, post-traumatic stress, anxiety, and fear of COVID-19 in the general population and health-care workers: prevalence, relationship, and explicative model in Peru. *BMC Psychiatry*, 21:455.
- Wang C, Pan R, Wan X., Tan Y, Xu L, Ho CS et al. (2020) Immediate psychological responses and associated factors during the initial stage of the 2019 coronavirus disease epidemic among the general population in China. *Int J Environ Res Public Health*, 17:1729.
- Wang R, Ye B, Wang P, Tang C, Yang Q (2022) Coronavirus stress and overeating: the role of anxiety and COVID-19 burnout. *J Eat Disord*, 10:59-69.
- Warren AM, Zolfaghari K, Fresnedo M, Bennett M, Pogue J, Waddimba A (2021) Anxiety sensitivity, COVID-19 fear, and mental health: results from a United States population sample. *Cogn Behav Ther*, 50:204-216.
- Wong LP, Hung CC, Alias H, Lee TS (2020) Anxiety symptoms and preventive measures during the COVID-19 outbreak in Taiwan. *BMC Psychiatry*, 20:376.

- Woon LSC, Leong Bin Abdullah MFI, Sidi H, Mansor NS, Nik Jaafar NR (2021) Depression, anxiety, and the COVID-19 pandemic: severity of symptoms and associated factors among university students after the end of the movement lockdown. *PLoS One* 16:e0252481.
- Wu X, Nazari N, Griffiths MD (2021) Using fear and anxiety related to COVID-19 to predict cyberchondria: Cross-sectional survey study. *J Med Internet Res*, 23:e26285.
- Xiong J, Lipsitz O, Nasri F, Lui LMW, Gill H, Phan L, Chen-Li D et al. (2020) Impact of COVID-19 pandemic on mental health in the general population: A systematic review. *J Affect Disord*, 277:55-64.
- Yalçın E (2021) Sağlıkla ilgili işlevsel olmayan inançlar ve covid-19 korkusu ilişkisinde sağlık anksiyetesi ve siberkondrinin aracı rolü (Yüksek Lisans tezi). Maltepe Üniversitesi, İstanbul.
- Yoon S, Choi S (2021) Stress-related to COVID-19, anxiety, and protective factors among middle-aged and older adults in the largest outbreak areas in South Korea. *Aging Ment Health*, 26:2090-2099.
- Zhang SX, Miller SO, Xu W, Yin A, Chen BZ, Delios A et al. (2022) Meta-analytic evidence of depression and anxiety in Eastern Europe during the COVID-19 pandemic. *Eur J Psychotraumatol*, 13:2000132.
- Zhang X, Wang F, Shen Y, Zhang X, Cen Y, Wang B et al. (2021) Symptoms and health outcomes among survivors of COVID-19 infection 1 Year after discharge from hospitals in Wuhan, China. *JAMA Netw Open*, 4:e2127403.
- Zhao Y, Guo J, Liu S, Aizezi M, Zeng Q, Sidike A et al. (2021) Prevalence and related factors of depression, anxiety, acute stress, and insomnia symptoms among medical staffs experiencing the second wave of COVID-19 pandemic in Xinjiang, China. *Front Publ Health*, 9:671400.

Yazarların Katkıları: Çalışmaya önemli bir bilimsel katkı sağlandığı ve makalenin hazırlanmasında veya gözden geçirilmesinde yardımcı olduğu tüm yazar(lar) tarafından beyan edilmiştir.

Danışman Değerlendirmesi: Dış bağımsız

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması bildirilmemiştir.

Finansal Destek: Bu çalışma için finansal destek alındığı beyan edilmemiştir.

Authors Contributions: The author(s) have declared that they have made a significant scientific contribution to the study and have assisted in the preparation or revision of the manuscript

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: No conflict of interest was declared.

Financial Disclosure: No financial support was declared for this study.